

Kroniek Algemeen

NTBR 2017/33

Er is weer een nieuwe editie van de *Groninger Opmerkingen en Mededelingen* uitgebracht. Elders hielden verschillende gezelschappen hun jaarvergadering. Deze maand is er slechts één proefschrift te melden, maar wel twee inaugurele redes. Ook zijn er diverse uitgaven over algemene voorwaarden. De Oostenrijker Koziol schreef over aansprakelijkheidsrecht. In Nijmegen brachten Arthur Hartkamp en Carla Sieburgh met Wouter Devroe uit Leuven een *ius commune casebook* bijeen. In Duitsland verscheen een feestbundel voor Dieter Schwab. Nederlands recht in den vreemde vanuit Frankrijk wordt ditmaal vergezeld van Frans recht in den vreemde. Ten slotte is er Frans recht uit Frankrijk zelf.

1. Inleiding

Deze kroniek vangt aan met de aankondiging van een nieuwe editie van de *Groninger Opmerkingen en Mededelingen* (nr. 2). Dan krijgen diverse jaarvergaderingen – zoals die van de *Nederlandse Juristen-Vereniging* – en themanummers onze aandacht (nr. 3), gevolgd door een enkel – Utrechts – proefschrift, van Sanne-Roos van der Waals over ‘De optimale rechtsvorm voor de samenwerking in het beroep: confectie of maatpak?’ (nr. 4). Twee bedrijfsrechtelijke inaugurele redes zijn er te melden – van Cees van Dam uit Rotterdam en Tineke Lambooy van Nyenrode (nr. 5) en diverse publicaties over algemene voorwaarden in het algemeen en voor bankrelaties in het bijzonder (nr. 6).

In Oostenrijk liet Helmut Koziol weer met twee van zijn bekende groene deeltjes van zich horen (nr. 7) en in Nijmegen Arthur Hartkamp en Carla Sieburgh met uit Leuven Wouter Devroe in een *ius commune casebook* over *European law and private law* (nr. 8). In Duitsland verschenen feestbundels voor twee tachtigjarigen. In deze kroniek komt dat voor Dieter Schwab (nr. 9) aan de orde; in een volgende kroniek dat voor Claus Wilhelm Canaris. Nederlands recht in den vreemde is ditmaal vanuit Frankrijk te vermelden (nr. 10) en in aansluiting daarop Frans recht in den vreemde (nr. 11). Ook uit Frankrijk zelf is nieuwe literatuur te melden (nr. 12).

2. Groninger Opmerkingen en Mededelingen

Op 1 januari 2018 zal België 10 hectare grond bij Eijsden en Maastricht aan Nederland overdragen. De overdracht zal hopelijk in goede vrede geschieden, aldus Koning Willem-Alexander bij het staatsbanket ter opluistering van dit evenement, ‘zonder dat er een Tiendaagse veldtocht voor nodig

was’. Deze overdracht geeft Foskea van der Ven aanleiding een analyse te wijden aan de civielrechtelijke bepalingen over eilanden, aanwas en aanweping in ons BW van 1838 en enige andere bronnen. Zij doet dat in de eerste bijdrage in de editie 2016 van de *Groninger Opmerkingen en Mededelingen*, de favoriete publicatie van uw kroniekschrijver – zie NTBR 2016/53 (p. 376). De auteur werpt de vraag op of de eigendomsoverdracht wel rechtsgevolg heeft. Zij concludeert dat de huidige Nederlandse wet hierover een leemte bevat. Het artikel is verlichtigd met een kaartje en een luchtfoto (p. 1-32).

De editie-2016 van GROM telt nog vijf opstellen. Frits Brandsma licht ons voor over het ochtendtoilet van de Franse jurist Charles Du Moulin, wiens vierhonderdvijftigste sterfdag op 27 december 2016 werd herdacht. Kon de voorsnog kinderloze Du Moulin de schenking aan zijn broer Ferry ongedaan maken toen hij op gevorderde leeftijd alsnog zelf drie kinderen had gekregen? Deze en een Canadese zaak voor de Britse *Privy Council* brengen Brandsma tot een eloquent verhoor over de geschiedenis van art. 960 *Code civil* (p. 33-45). Emil Verheul schrijft over de rechtvaardiging voor de relativering van de levering c.p. door een bezitter (p. 47-75). Rian Bobbink (Nijmegen) belicht in een historische vergelijking, ook al met Frankrijk, ‘Antichresis: het vergeten zekerheidsrecht’ (p. 77-119). Hermen Reehuis analyseert het wetshistorisch argument van de Hoge Raad in *Rabobank/Reuser* (NJ 2016/290). De Hoge Raad baseert zich op het ‘door de wetgever beoogde systeem’ dat hij afleidt uit een drietal passages in de Memorie van Antwoord. Reehuis betwist de juistheid van deze redenering (p. 121-145). Jelle Jansen ten slotte bespreekt een tekst van Marcianus over zekerheid voor natuurlijke verbintenissen (p. 147-169). Behalve Rian Bobbink (Nijmegen) zijn alle auteurs verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen.

(*Groninger Opmerkingen en Mededelingen/Magazijn voor leerstellige rechtsvergelijking op historische grondslag XXXIII*, 2016, 169 p.)

3. Jaarvergaderingen

3.1 25 jaar Weens koopverdrag en nieuw vermogensrecht

In 1992 traden twee belangrijke regelcomplexen voor ons land in werking: het Weens koopverdrag haalde het aantal noodzakelijke ratificaties en van het nieuw Burgerlijk Wetboek traden de kern delen in werking. Het dubbele lustrum werd op 12 mei 2017 door ons zuster tijdschrift *NTHR* gevierd met een dubbel symposium. ‘s Ochtends was het Weens koopverdrag aan de orde. Na de opening door dagvoorzitter Vanessa Mak (Tilburg) kwamen vier bekende *CISG*-auteurs aan het woord. Coen Drion (advocaat te Amsterdam) sprak over ‘IPR en de toepassing van buitenlands en eenvormig privaatrecht’. Na het *Alnati*-arrest (ECLI:NL:HR:1966:AB4654)

¹ Citeerwijze: E.H. Hondius, ‘Kroniek Algemeen’, NTBR 2017/33, afl. 7. Prof. mr. E.H. Hondius is hoogleraar emeritus Europees privaatrecht, Universiteit Utrecht.

heeft het internationaal privaatrecht zich zodanig ontwikkeld dat de vrijheid bij internationale overeenkomsten vooropstaat. Sonja Kruisinga (Utrecht) belichtte de 'Uitsluiting van het Weens Koopverdrag in Nederland', die zij – licht provocerend – als een beroepsfout van juristen aanmerkt, nu het Weens koopverdrag op ten minste drie punten voor leveranciers gunstiger uitpakt dan het nationale kooprecht: overmacht, ontbinding en vervaltermijnen. Reinoud Westerdijk (advocaat te Amsterdam) ging in op het 'Toepassingsgebied van het Weens Koopverdrag: koop van roerende zaken' (p. 141-146). Michael Bridge (Londen) ten slotte sprak over 'Interest under the UN Sales Convention 1980'. Hij bepleit wettelijke rente en schadevergoeding als een geïntegreerd geheel te zien (p. 97-108).

's Middags kwam het zilveren jubileum van onze nationale trots, het nieuw BW, aan de beurt. Robert van den Bosch en Kaj Messelink (ING) vestigden de aandacht op het nieuwe pandrecht. Zij spreken hun verbazing uit over de aanleiding die het arrest *Coface/Intergamma* voor bepaalde grote(re) partijen vormt om verbintenisrechtelijk geformuleerde verpandingsverboden in hun algemene voorwaarden in te ruilen voor een goederenrechtelijk equivalent (p. 109-122). Eric Tjong Tjin Tai (Tilburg) stelt dat het BW de elementen bevat om te komen tot een aanvaardbare regeling voor de aansprakelijkheid voor robots en algoritmen. Dat valt toe te schrijven aan de relatief open zorgvuldigheidsnorm en de afwezigheid van beperkingen aan de soorten te vergoeden schade. Weliswaar worden stoffelijke objecten misschien ten onrechte strenger behandeld dan algoritmen, hoeft dat voor de praktijk weinig negatieve gevolgen te hebben (p. 123-132). De bijdrage van Marc Hendrikse (*Heerlen/Amsterdam*) over uitleg van overeenkomsten in het handelsrecht is toegesneden op twee punten. In de eerste plaats ziet de auteur de cao-norm niet als een losstaande aparte norm, maar als niets anders dan de bevestiging van een bijzondere Haviltex-omstandigheid, te weten dat partijen niet over het beding in kwestie hebben onderhandeld. In de tweede plaats is een uitleg *contra proferentem* zijns inziens ook goed denkbaar in het handelsrecht (p. 133-140). Reinout Wibier (Tilburg, advocaat te Amsterdam) en Kirsten Gerhards (advocaat te Amsterdam) onderzoeken of de aanschaf van een gebruiksrecht voor software onder de reikwijdte van het Weens koopverdrag kan vallen. Het antwoord van de auteurs is bevestigend. Wel dient huns inziens onderscheid te worden gemaakt tussen standaardprogrammatuur en maatwerkprogrammatuur. Indien de software in belangrijke mate bestaat uit de verstrekking van arbeidskracht of bepaalde dienstverlening, is er geen sprake van koop en is het Weense koopverdrag niet van toepassing (p. 141-146). De meeste – niet alle – bijdragen hebben meteen een plaats gekregen in het *Nederlands Tijdschrift voor Handelsrecht*.

(Vanessa Mak *et al.*, '25 jaar nieuw vermogensrecht en 25 jaar Weens koopverdrag in Nederland', *NTHR* 2017, p. 97-146)

3.2 *Afscheid van de klassieke procedure?*

Het lijkt wel of het procesrecht een rechtsonderdeel is waarvan de basis regelmatig geheel opnieuw moet worden doorzocht. Nog geen vijftien jaar geleden publiceerde het driemanschap Asser-Groen-Vranken – en vergeet niet de enige vrouw: Ianika Tzankova – haar fundamentele herbezinning hierover voor het eerst. Nu al ligt een nieuw voorstel ter tafel: *Afscheid van de klassieke procedure?* Drie preadviezen liggen ter tafel: over de civielrechtelijke, bestuursrechtelijke en strafrechtelijke aspecten. Lieke Coenraad (VU) en Peter Ingelse (ex-Ondernemingskamer) tekenden voor de civielrechtelijke stukken. Bart Jan van Ettehoven en Bert Marseille (Groningen) schreven de bestuursrechtelijke preadviezen. Jan Crijns (Leiden) en Renée Kool (Leiden) belichten het strafrecht. In deze aankondiging komen alleen de civielrechtelijke preadviezen aan de orde. Aangezien de preadviezen eerst daags voor het ter perse gaan van deze kroniek ten burele van uw kroniekschrijver verschenen, zal het hier niet veel meer dan een mini-aankondiging betreffen. Voor een uitgebreider verslag raadplege men het *Nederlands Juristenblad*.

Wat in het civielrechtelijk preadvies opvalt is de melding van het grote aantal voorstellen en proefprojecten in het hele land. De preadviseurs doen een geslaagde poging hier enige rode draden in te onderkennen. Hoe dit samen te vatten? Coenraad en Ingelse vergemakkelijken de opgave voor uw kroniekschrijver door af te sluiten met 44 stellingen. Daarvan licht ik er zeventien uit:

“1. Maatwerk en standaardbehandeling vormen communicerende vaten: het maatwerk dat de één krijgt, gaat aan de ander voorbij. Maatwerk moet steeds gerechtvaardigd zijn door objectieve kenmerken van de zaak: geen voorkeursbehandeling die berust op de positie van de betrokken partijen of die is ingegeven door oneigenlijke motieven.

(...)

3. Regievoering behoort tot het rechterlijk domein. Delegatie aan een regiebureau is mogelijk, maar de rechter blijft verantwoordelijk.

(...)

10. Het is zeer goed denkbaar dat de daadwerkelijke verwezenlijking van regie en maatwerk tot een nadelig saldo op de begroting van de rechtspraak leidt. Gelet op de maatschappelijke winst moet dat risico echter worden genomen en bij voorbaat de bereidheid bestaan de prijs van dat nadelig saldo in de begroting op te nemen.

11. Naast deze investering in geld (door de minister van Veiligheid en Justitie), dient de rechtspraak in al haar geleidingen 'immaterieel' te investeren, in aandacht, opleiding en enthousiasme. Beide vormen van investering zijn een must. Het is niet te verteren indien het – weer – een fiasco wordt.

12. Daarnaast dient – zeker met het oog op bestendigheid op de lange termijn – een prikkel voor de vervulling van de regietaak te worden ingevoerd. Zonder 'beloning' van deze substantiële taak zal het gerecht dat die

taak laat sloffen gunstiger af zijn bij de verdeling van de begroting.

13. Court is a face (vrij naar Susskind): de persoonlijke aanpak waarbij dezelfde rechter zoveel mogelijk aan een gezin gekoppeld wordt en partijen ook persoonlijk ziet en hoort, getuigt van een menselijke-maatbenadering die juist in familiezaken passend is en effectief kan zijn. Met deze aanpak kan overheidsrechtspraak zich in familiezaken onderscheiden van – mooie – initiatieven in de digitale wereld.

(...)

16. Mediation is niet ‘beter’ dan rechtspraak en rechtspraak is niet ‘beter’ dan mediation. Zij zijn wel ‘anders’.

(...)

21. De suggestie van Brenninkmeijer e.a. om de rechter verantwoordelijk te maken ‘voor een zo goed mogelijke oplossing van het conflict als geheel (in plaats van slechts voor de voorliggende claim)’ moet worden verworpen.

(...)

27. De rechter mag geen consequenties verbinden aan het feit dat een van partijen niet bereid is aan mediation mede te werken. De weigeraar hoeft geen motivering te geven. Een andere opvatting zou strijdig zijn met de vrijwilligheid van mediation en de vrije toegang tot de rechter.

(...)

29. De vertrouwelijkheid en het ontbreken van een strikt hoor en wederhoor bij mediation verzetten zich ertegen dat de mediator na gedane, maar niet geslaagde zaak, van kleur verschiet en als rechter beslist. Wij wijzen derhalve de overheidsdienaar die zowel als mediator optreedt en als rechter beslist, de ‘totaalrechter’, af. Wel is het nuttig dat de rechter over mediationvaardigheden beschikt.

(...)

31. Het aan de orde stellen van emoties past – zeker in de familiekamer – bij de taak van de rechter, juist wegens de mogelijkheden die het biedt om tot onderliggende belangen en conflicten door te dringen. Elke familierechter zou tot het vragen naar en benoemen van emoties in staat moeten zijn. We realiseren ons dat die aandacht voor emoties in de rechtszaal zowel de rechter als partijen in een kwetsbare positie kan brengen.

32. Het procesmonopolie van de advocaat moet niet ingewisseld worden voor een ander procesmonopolie, te weten dat van de beëdigd mediator in de artikelen 1019ee Rv nieuw (deelgeschildprocedure) en 1019ff Rv nieuw (procedure tot bekrachtiging van een overeenkomst) van het consultatievoorstel Wet bevordering mediation.

(...)

34. Om en nabij de helft van het publiek weet niet wat mediation is. De overheid moet partijen niet – sturend – de weg wijzen naar mediation als voorkeur boven rechtspraak, maar wel – voorlichtend – als alternatief voor rechtspraak, opdat de mediator even vanzelfspre-

kend wordt als de advocaat en de burger welbewust zijn keuzes kan maken.

(...)

36. In concrete zaken dient de rechter waar nodig voorlichting te geven over de mogelijkheden van mediation. Het behoort ook tot de taak van de advocaat om bij zijn advisering aandacht te besteden aan de mogelijkheden van een minnelijke regeling en het nut dat mediation daarbij kan bewijzen. De advocaat die dat nalaat, schiet tekort.

(...)

38. Een demonstratiefilmpje voor de eKantonprocedure zou vele malen wervender zijn dan de huidige weliswaar informatieve, maar (enigszins demotiverend) lange lijst met veelgestelde vragen over die procedure.

39. Door big-data-analyse kan informatie verkregen worden over de effectiviteit van interventies door de rechter in conflictueuze scheidingszaken. Op basis van die informatie, gecombineerd met inzichten uit gedragswetenschappelijk onderzoek, zou mogelijk software ontwikkeld kunnen worden die de familierechter kan ondersteunen bij het maken van een effectieve keuze uit het rijke hulpaanbod van de sociale kaart.

(...)

44. Gelet op de grote impact van digitalisering voor rechtspraak is het te overwegen een Staatscommissie Digitalisering en rechtspraak in te stellen en deze opdracht te geven tot het vervaardigen van een adviesrapport.”

De lezer ziet het: genoeg om een middagje over te discussiëren. Enige punten die mij naast de reeds genoemde veelheid aan projecten opvallen zijn de volgende: de preadviseurs doen nogal enthousiast en geëmotioneerd over emoties en enthousiasme in het rechtsbedrijf. Zelf ben ik op dit punt wat terughoudender en minder enthousiast; de preadviseurs zijn buitengewoon enthousiast over mediation. Zelf heb ik inmiddels heel wat congressen over deze wijze van conflictoplossing bezocht; steeds waren het volle zalen, maar als je dan aan een mediator of mediator-in-spe vroeg hoe vaak hij of zij als zodanig optrad, bleek dat steeds om slechts enkele gevallen per jaar te gaan. Kortom: de markt was nog niet erg willig en waarborgde nauwelijks de grote belangstelling.

ADR en ODR spelen de laatste tijd nogal in de wereld van het consumentenrecht; daarvan is in het preadvies weinig terug te vinden. De preadviseurs besteden enige aandacht aan rechtsvergelijking (Engeland), maar dat had wel wat meer gekund.

(L.M. Coenraad, P. Ingelse, *Afscheid van de klassieke civiele procedure?*, Preadviezen Nederlandse Juristen-Vereniging 2017, p. 13-138)

3.3 Nog meer procesrecht

Wie na de NJV van procesrecht nog geen genoeg had, kon een week later in Amsterdam uitfietsen. Daar debatteerde de Nederlandse Vereniging voor Procesrecht (NVP) over

deskundigeninbreng. Als er in een rechterlijke procedure deskundigeninbreng wordt gebruikt (hetzij van een deskundige die is benoemd door de rechter, hetzij van een of meer deskundigen van één of meer partijen), treedt volgens de NVP een fundamenteel probleem op: de rechter is eindverantwoordelijke voor de juridische juistheid van zijn beslissing, maar mist de kennis van het expertiseveld dat in die zaak een rol speelt, terwijl de feiten waarop het rechtsoordeel wordt gebaseerd dan in grote mate worden gebaseerd op het deskundigenoordeel. Hoe komen rechter en partijen dan tot hun recht? Hoe kan de procedure bij de deskundige en de inhoud van het deskundigenoordeel zo gestalte worden gegeven dat de rechter daar optimaal gebruik van kan maken om tot een correct oordeel te komen? Hoe kan de deskundige zo worden “voorgesorteerd” dat hij optimaal de vragen beantwoordt waarmee de juridische kwestie kan worden opgelost? Hoe bewaken we de neutraliteit, deskundigheid en zorgvuldigheid van de deskundigenprocedure? Wat kunnen we leren van de Britse rechtscultuur op dit vlak? Als er problemen optreden bij de deskundigeninbreng, hoe kan de rechter die aanpakken? Een confrontatie van alle betrokken deskundigen? Het vragen om een gezamenlijk statement van de deskundigen? Het horen van de deskundigen op de zitting? Dat zijn allemaal vragen die spelen op het vlak van deskundigeninbreng in de rechterlijke procedure. Tijdens de voorjaarsvergadering van de Nederlandse Vereniging voor Procesrecht komen deze vragen aan de orde vanuit verschillende perspectieven. De stellingen van de preadviseurs zijn op de website van de vereniging te vinden: www.nvvprocesrecht.nl. De preadviseurs waren J.F. Aalders (Hof Amsterdam), Tabitta van Nouhuys (Londen), Jacques Sluysmans (Nijmegen, advocaat te Den Haag) en André Verburg (Rb. Midden-Nederland). Hun stellingen luiden aldus:

Aalders:

1. Het benoemen van een deskundige door de rechter zou *ultimum remedium* moeten zijn.
2. Advocaten moeten hun natuurlijke neiging onderdrukken om bezwaar te maken tegen de deskundige van de wederpartij.
3. Voor een goed deskundigenbericht is enige basiskennis van het juridisch besluitvormingsproces een pré.

Van Nouhuys:

1. In commerciële (niet-technische) zaken worden vaak onnodig deskundigen ingeschakeld.
2. In een adversariële procedure kunnen deskundigen nooit volledig onafhankelijk zijn.
3. De praktijk van “hot-tubbing”, in 2013 in de Civil Procedure Rules ingevoerd om de nadelen van de adversariële deskundigenprocedure tegen te gaan, vergroot de invloed van de (traditioneel lijdelijke) Engelse rechter op het procesverloop. Dit is positief uit het oogpunt van efficiëntie, maar kan negatief uitpakken voor de rechtvaardigheid van de procedure.

Sluysmans:

1. In ons land is sprake van een wildgroei aan deskundigenregisters.
2. Geen van de bestaande deskundigenregisters bevat voldoende waarborgen voor de kwaliteit van de geregistreerde deskundigen.
3. Een geregistreerde deskundige zou ten minste eens in de vijf jaar op zijn of haar deskundigheid moeten worden geëxamineerd.

Verburg:

1. In de expertocratie die de elite promoot spelen deskundigen een steeds grotere rol; in het populisme (“alternative facts”) delven deskundigen het onderspit. De deskundige moet zich verantwoorden om overeind te blijven. Hij/Zij moet een verhaal hebben.
2. De deskundige die is ingehuurd door het bestuursorgaan moet gewoon zijn/haar vak uitoefenen en hij/zij moet dat ook laten zien. Neutraliteit is de basis.
3. De deskundige moet meer oog hebben voor het proces waarmee de waarheidsvinding gestalte wordt gegeven en moet niet alleen letten op de feiten. We hebben de feiten en we hebben het verhaal over de feiten en dat verhaal is essentieel. Hoe is de deskundige tot dat verhaal gekomen en wie mocht er allemaal meepraten voordat dat deskundigenrapport tot stand kwam?
4. In de huidige samenleving gaat proces van deskundigeninbreng vóór de “feiten”, want tja, wat zijn die “feiten”?

3.4 *Distributierecht*

Een week voor de NJV vergaderde in Amsterdam de *Vereniging voor distributie-, franchise- en agentuurrecht* over franchiserecht. Daarover spraken Iris Houben (Leiden) met bijzondere aandacht voor het *Street One*-arrest (ECLI:NL:HR:2017:311) en het wetsvoorstel franchise (wettelijke verankering gedragscode franchise, publicatie consultatie 12 april 2017) en Stijn Franken (advocaat te Amsterdam) over productenaansprakelijkheid in distributie-, franchise- en agentuurverhoudingen, over wie waarvoor aansprakelijk is en hoe in de keten het risico te alloceren door middel van garanties, vrijwaringen en exoneraties. Bij het schrijven van deze kroniek was nog niet bekend of de preadviezen in publicaties zouden resulteren.

4. **Samenwerking in beroep**

Na de invoering van het hoofdbestanddeel van het nieuw Burgerlijk Wetboek, maken de overgeschoten stukken tekst van het voormalige Wetboek van koophandel geleidelijk plaats voor nieuw burgerlijk recht. Niet zo het personenvennootschap. Daarvoor was een wetsvoorstel bij het parlement aangehangig. Op het ontwerp was kritiek gekomen, maar de intrekking op 15 december 2011 kwam volledig uit de lucht vallen. Het betekent ook dat we het nog altijd moeten doen met ‘een uit 1838 stammende, versnipperde en slecht leesbare regeling die volgens velen niet meer voldoet aan de wensen en eisen van de huidige tijd’.

In haar Utrechtse dissertatie, die zij op 17 maart 2017 bij Loes Lennarts en Niek Zaman verdedigde, komt Sanne-Roos van der Waals met het voorstel – geïnspireerd door Het Duitse systeem – om voor een specifieke groep beroepsbeoefenaren een rechtsvorm-overstijgende regeling aan boek 3 (onrechtmatige daad) en boek 7 (overeenkomst van opdracht) toe te voegen. Deze regeling zou kunnen inhouden dat een beroepsbeoefenaar beschermd is tegen de aansprakelijkheid van art. 7:404 BW indien het samenwerkingsverband een toereikende beroepsaansprakelijkheidsverzekering heeft. De rechtsvergelijking waardoor de auteur zich heeft laten inspireren, komt uit Amerika, Engeland en Duitsland. Voor de eerste twee landen is gekozen omdat daar sinds de jaren zeventig van de twintigste eeuw belangrijke ontwikkelingen hebben plaatsgevonden op het gebied van rechtsvormen die speciaal geschikt zijn voor beroepsuitoefening. In Duitsland zijn de ontwikkelingen nog recenter, terwijl Duitsland boven Amerika en Engeland voor ons het voordeel heeft een *civil law*-stelsel te hebben.

Juist na de Utrechtse dissertatie verscheen van de hand van Jan Bernd Huizink een nieuwe editie van zijn *Contractuele samenwerkingsvormen in beroep en bedrijf*, waarvan in 1996 de eerste druk werd uitgebracht.

(J.B. Huizink, *Contractuele samenwerkingsvormen in beroep en bedrijf*, vijfde druk, Deventer: Wolters Kluwer 2017, 92 p.; S.E. van der Waals, *De optimale rechtsvorm voor de samenwerking in het beroep/confectie of maatpak?*, diss. Utrecht, Deventer: Wolters Kluwer 2017, 348 p.)

5. Ondernemingsrechtelijke oraties

De afgelopen tijd verschenen twee ondernemingsrechtelijke inaugurele redes in druk, die eerder waren uitgesproken door Cees van Dam te Rotterdam en door Tineke Lambooy van Nyenrode, beide in het Engels (maar van beide is ook een Nederlandstalige versie beschikbaar).

5.1 *Enhancing human rights protection*

Op 18 september 2015 sprak Cees van Dam zijn (minstens) vierde inaugurele rede uit. Eerder deed hij dat aan de Vrije Universiteit, de Universiteit Utrecht en de Universiteit Maastricht – en wellicht ook aan King's College te Londen, maar dat heb ik niet nagegaan. Zijn Rotterdamse rede begint Van Dam met een schets van onmenselijke werkomstandigheden in de thee-industrie in India. Hij vindt het hoog tijd dat bedrijven als Lipton die deze thee op de markt brengen, een effectief mensenrechtbeleid ontwikkelen. Zijn rede voert ons langs juristen als Rob van Tulder, John Ruggie en Jan Eijbsbouts. En hij concludeert dat bedrijfsjuristen actief betrokken moeten worden bij het verbeteren van de bescherming van de mensenrechten van werknemers, afnemers en gemeenschappen. Komt dit de lezer bekend voor? Dat kan kloppen, want het hier geciteerde is een klein deel van een eerdere aankondiging van Van Dams rede in dit blad, *NTBR* 2016/4 (p. 26), die toen nog niet in druk was verschenen.

(Cees van Dam, *Enhancing human rights protection/A company lawyer's business*, inaugurele rede Erasmus universiteit, 2015, 66 p.)

5.2 *Leadership, entrepreneurship & stewardship in corporate law*

Op 21 september 2016 hield Tineke Lambooy haar inaugurele rede aan Nyenrode. Ik citeer uit haar slotbevindingen:

“Dutch corporate law primarily has a managerial approach in respect of leadership. The Proposal for the amended Corporate Governance Code prescribes that Directors strive to generate long-term value for the company and the affiliated enterprise. This will support leadership. However, taking into consideration the large impact companies have on people and the natural environment, here and elsewhere, implementing stewardship would imply that corporate boards formulate a vision, a mission, and a strategy, which looks not only at long-term value creation for the company and the affiliated enterprise, but also at value creation for all of the stakeholders of the company, or even better, societal value.

This is one of the reasons why I am interested in pursuing academic research on the legal regimes applicable to social enterprises and the new business models which are being tested by them. They are our pilots. Perhaps, one day, regular business enterprises will follow them, and (i) include in their articles of association an unambiguous societal purpose, (ii) set up a participatory way of decision-making – including their stakeholders in the broadest sense, and (iii) create full transparency about fulfilling their purpose and their environmental and social stewardship. Will ‘doing good’ replace the current model of ‘doing no harm’ (and become the ‘new normal’)?

Corporate law can support this by adopting procedural norms which require that Directors and companies – *ex ante* – define their purpose, concrete ambitions and goals, policies and monitoring systems concerning the implementation thereof, and – *ex post* – report in a uniform way to their stakeholders about their results.”

Het thema van de rede is momenteel sterk in zwang, getuige eerder in deze kroniek aangekondigde werken als de Utrechtse dissertaties van Enneking en Vytopil en het – (nog) niet aangekondigde – Amsterdamse proefschrift van Tjon Soei Len.

(Liesbeth Enneking, *Foreign direct liability and beyond*, diss. Utrecht, 2012; Tineke Lambooy, *Leadership, entrepreneurship & stewardship in corporate law*, inaugurele rede Nyenrode, 2016, 50 p.; Lyn K.L. Tjon Soei Len, *Minimum contract justice/A capabilities perspective on sweatshops and consumer contracts*, diss. Amsterdam, 2017, 176 p.; Louise Vytopil, *Contractual control in the supply chain on corporate social responsibility, codes of conduct, contracts and (avoiding) liability*, diss. Utrecht, 2015)

6. Algemene (bank)voorwaarden

Sinds 1993 trekt het verschijnsel algemene voorwaarden in ons land de nodige aandacht. In dat jaar trad het nieuwe regime van het BW van 1992 ook voor algemene voorwaarden in werking – één jaar later dan voor het overig vermogensrecht teneinde ondernemers de gelegenheid te bieden hun voorwaarden tijdig aan te passen. Sedertdien heeft een niet aflatende stroom literatuur en jurisprudentie zich met algemene voorwaarden beziggehouden. Daarbij hebben de Europese Richtlijn van 1993 en de talloze uitspraken van het Europese Hof als katalysator opgetreden. Ook deze maand zijn er weer drie publicaties te melden, alle drie herdrukken. Dat zijn (1) een commentaar op de algemene bankvoorwaarden; (2) een NBW-monografie van Hijma; en (3) het toonaangevende boek van Hendriks, Jongeneel en Wessels.

6.1 Algemene bankvoorwaarden

In 2009 verscheen de voorlaatste editie van de Algemene bankvoorwaarden. Ik citeer een willekeurige bepaling uit deze tekst:

“Artikel 24: Pandrecht

1. Door het van toepassing worden van deze algemene bankvoorwaarden heeft de cliënt:
 - a. Zich verbonden de volgende goederen met inbegrip van de daarbij behorende nevenrechten aan de bank te verpanden tot zekerheid van al hetgeen de bank op enig moment, uit welken hoofde ook, van hem te vorderen heeft of verkrijgt:
 - i. Alle (geld-)vorderingen die de cliënt, uit welken hoofde ook, van hem te vorderen heeft of verkrijgt;
 - ii. (...).”

In de nieuwe bankvoorwaarden van 2017 is deze tekst aldus komen te luiden:

“Artikel 24 – Pandrecht op onder andere uw tegoeden
U geeft ons een pandrecht op onder andere uw tegoeden bij ons en aandelen waarin u via ons belegt. Dit pandrecht geeft ons zekerheid voor de voldoening van uw schulden.

1. U moet ons goederen in pand geven als zekerheid voor uw schulden. Hierbij geldt:
 - a. U verbindt zich de volgende goederen inclusief nevenrechten (zoals rente) aan ons in pand te geven:
 - i. Alle (geld)vorderingen die u op ons heeft of zal hebben (waarbij het niet uitmaakt hoe u de vordering verkrijgt)
 - ii. (...).”

Het zal duidelijk zijn: Jip en Janneke laten in het bankrecht van zich horen. Daarnaast bevatten de nieuwe voorwaarden veel voorbeelden, hetgeen het lezen eveneens vergemakkelijkt. Wat is er *algemeen* aan deze voorwaarden? Drie punten: alle leden van de Nederlandse Vereniging van Banken

hanteren ze; de voorwaarden zien op de gehele relatie van bank en cliënt en zij gelden voor alle cliënten ongeacht hun hoedanigheid. Mag dat mededingingsrechtelijk wel? Om het risico van onverbindendverklaring af te dekken is tevooren een verklaring van geen bezwaar van de Autoriteit Consument & Markt verkregen.

Reeds spoedig na de totstandkoming is een commentaar van de hand van Bruno van der Burgh en Bregje Krijnen op de markt verschenen. Beide auteurs waren in uiteenlopende hoedanigheden bij de totstandkoming van de voorwaarden betrokken. Dat gebeurde onder auspiciën van de SER-coördinatiegroep zelfregulering, voor deze gelegenheid voorgezeten door Bob Wessels. In hun boek gaan Van der Burgh en Krijnen eerst in op de tweezijdigheid, de Jip en Janneke-taal en de zorgplicht. Vervolgens is er een artikelsgewijze bespreking. Het boek wordt afgesloten met een Engelse vertaling van de voorwaarden. Maar let op: ‘The original Dutch text will be binding and will prevail in the case of any inconsistencies between de Dutch tekst and the English translation’. De bundel is rijkelijk voorzien van verwijzingen naar jurisprudentie. Wat mij betreft had er nog wel wat meer naar uitspraken van de Kifid-geschillencommissie mogen worden verwezen: ik telde er buiten de *Jip en Janneke*-uitspraak van 8 december 2015 géén. Ook de voor dit onderwerp zeer belangrijke jurisprudentie van het Europese Hof van Justitie is met twee uitspraken (te) mager bedeed.

(B.B. van der Burgh, B. Krijnen, *Algemene bankvoorwaarden 2017: modernisering in klare taal*, Zutphen: Paris 2017, 159 p.)

6.2 Monografie NBW

De formule van het ‘losdelig handboek’ BW is bekend. In compacte groene en rode deeltjes van ruim 100 pagina’s elk wordt een beknopt overzicht geboden van de rechtsfiguren van het BW. Van de hand van de Leidse hoogleraar Jaap Hijma verscheen onlangs de vierde editie van zijn ‘Algemene voorwaarden’. Deze vangt aan met een stuk geschiedenis. Meteen al kan men daarbij de vraag stellen of het nog aangewezen is om te verwijzen naar de losbladige *Contractenrecht*, die al vele jaren niet meer in de handel is. Wat daarentegen ontbreekt, is verwijzing naar de uitspraken van geschillencommissies. Daar is de laatste tijd het een en ander over te doen – zie de kritiek in het *Tijdschrift voor Consumentenrecht* op het achterwege blijven van bekendmaking van uitspraken – maar van het eerdergenoemde Kifid is voldoende beschikbaar. Wat Hijma – anders dan Van der Burgh en Krijnen – wel ruimschoots doet, is het citeren van rechtspraak van het Europese Hof. Verder volgt de monografie qua indeling het verwachte patroon: inleiding, begripsbepalingen, totstandkoming en uitleg, onredelijk bezwarende bedingen, informatieplicht, inroeping vernietigbaarheid en collectieve actie.

Uitvoerig gaat Hijma in op de sanctie van vernietigbaarheid en het landelijk overleg hieromtrent. Aan het slot van deze beschouwing werpt hij de vraag op of het niet beter

was geweest als voor consumentenovereenkomsten de wetgever of eventueel de rechter van de vernietigbaarheid zou zijn overgestapt naar een van rechtswege intredende nietigheid. Hijma beantwoordt deze vraag in ontkennende zin. Hij ziet de figuur van een zo nodig ambtshalve te benutten vernietigbaarheid als een vreemde eens in de bijt van ons vermogensrecht, die tot het consumentenrecht beperkt moet blijven.

Nuttig is dat dit werk de tekst van de richtlijn oneerlijke bedingen bevat, waardoor de lezer opmerzaam wordt gemaakt op bepalingen die niet zijn geïmplementeerd, zoals art. 7 inzake doeltreffende en geschikte middelen om een eind te maken aan het gebruik van oneerlijke bedingen.

(Jac. Hijma, *Algemene voorwaarden*, BW-monografie B55, vierde druk, Wolters Kluwer 2016, 122 p.)

6.3 Wessels/Jongeneel

De bijbel van de algemene voorwaarden, zo wordt de bundel onder redactie van de Leidse emeritus Bob Wessels en de Amsterdamse rechter Han Jongeneel wel genoemd. Inderdaad is in dit boek (bijna) alles over de kleine lettertjes te vinden. Het boek telt 32 hoofdstukken, waarvan de eerste 21 als een algemeen deel kunnen worden gezien. Het is in het bijzonder het Europese Hof van Justitie dat er voor verantwoordelijk is dat dit deel vergeleken met de vorige editie aanzienlijk gewijzigd is. Vorig jaar heeft Sje de Laat in zijn Utrechtse dissertatie een lans gebroken voor toepassing van de regeling van algemene voorwaarden op de individuele arbeidsovereenkomst. Jongeneel wijst de stelling van de hand: met reflexwerking kan zijns inziens zonder wetswijziging hetzelfde resultaat worden bereikt. De laatste elf hoofdstukken vormen een bijzonder deel. Zij zien op in- en verkoopvoorwaarden (Han Jongeneel), huur (Ton Jongbloed), Algemene bankvoorwaarden (Frits Joost Beekhoven van den Boezem en Roeland Bertrams), de energiesector (Hamilcar Knops), de telecommunicatie (wijlen John Allen, Tycho de Graaf en Paul Waszink), opdracht (Eric Tjong Tjin Tai en Stephanie van Gulijk), automatisering (Jan Berkvens), de bouw (Chris Jansen), verzekering (Marc Hendrikse), logistiek (Flip van Huizen) en online contracteren (Martien Schaub).

(B. Wessels, R.H.C. Jongeneel (red.), *Algemene voorwaarden*, zesde druk, Deventer: Wolters Kluwer 2017, 885 p.)

7. Koziol

Hij is ook geen zeventig meer (bouwjaar 1940), maar geeft nog her en der in de wereld gastcolleges. In 2016 deed hij dat aan de Lomonosov universiteit te Moskou. Op aandringen van de studenten stemde Helmut Koziol toe in publicatie van zijn college-aantekeningen. Hetgeen onlangs geschiedde.

Koziol begint met enige opmerkingen over het doel van rechtsvergelijking, die niet uitsluitend in Europese harmo-

nisatie bestaat: ‘Comparative law – as well as legal history – makes one more open-minded, increases understanding of fundamental perspectives, shows common bases as well as alternative solutions and, by all that, greatly increases the chances of improving the present legal system or drafting a better new system’. Vervolgens zet hij het begrip onrechtmatige daad uiteen en de alternatieven voor schadevergoeding. Dan komt de harmonisatie van Europees aansprakelijkheidsrecht uitvoerig aan de orde, gevolgd door een nadere analyse (‘The law of damages is always late’), de doelstellingen van aansprakelijkheidsrecht, de voorwaarden, criteria van aansprakelijkheid, beperkingen en schadevergoeding. Bij dit alles bouwt Koziol voort op eerder werk, met name zijn *Basic questions of tort law from a Germanic perspective* (2012) en *Basic questions of tort law from a comparative perspective* (2012).

Een op het oog gelijksoortig boek is Koziols *The aims of tort law/Chinese and European perspectives*. Toch heeft dit een andere opzet: Koziol heeft niet het hele boek geschreven, maar is de eindredacteur alsmede de auteur van een inleidend en een slothoofdstuk. Daartussen staan beschouwingen die werden uitgesproken op een Chinees-Europese conferentie die op 16 en 17 oktober 2015 plaatsvond te Wenen. Liu Jinrui en Cui Jianyuan (beiden Beijing) berichten over de schadevergoedingsfunctie van aansprakelijkheid uit onrechtmatige daad naar Chinees recht (p. 13-25). Alessandro Scarso (Milaan) doet hetzelfde naar Europees aansprakelijkheidsrecht (p. 27-41). Preventie, afschrikking en straf komen als functies aan de orde in bijdragen van Guo Mingrui en Bi Xiaoxiao (beiden Yantai) (p. 43-49) alsmede van Ernst Karner (Wenen) (p. 51-60). Een economische analyse wordt ons bezorgd door Wang Cheng (p. 61-77) en van Europese zijde, u raadt het al, door Michael Faure (p. 79-113).

Een verrassend nieuw thema in deze bundle is dat van de bevordering van sociale harmonie en stabiliteit, door Zhang Pinghua en Bi Xiaoxiao (Yantai) (p. 115-137) en Ken Oliphant (Bristol) (p. 139-150). Een wettelijke regeling hiervan is te vinden in art. 1 van de Chinese wet op aansprakelijkheid uit onrechtmatige daad, waarvan de volledige tekst in Engelse vertaling luidt:

“This Law is enacted in order to protect the legitimate rights and interests of civil subjects, clarify liability in tort law, prevent and punish tortuous conduct, and promote social harmony and stability.”

Volgens Koziol en Zhu Yan is dit een zeer moderne bepaling. Oliphant ziet hierin echter ook een poging om traditionele Chinese waarden een plaats in het wetboek te geven, zo ongeveer zoals de Zuid-Afrikanen dat met *ubuntu* hebben gedaan.

Aansprakelijkheid uit onrechtmatige daad en alternatieven daarvoor worden ten slotte toegelicht door Cao Xianfeng (Jilin) (p. 151-174) en Monika Hinteregger (Graz) (p. 175-192).

(Helmut Koziol, *Harmonisation and fundamental questions of European tort law*, Wenen: Sramek 2017, 168 p.; Helmut Koziol (red.), *The aims of tort law/Chinese and European perspectives*, Wenen: Sramek 2017, 230 p.)

8. Een casebook Europees privaatrecht

Sommige lezers hebben indertijd mogelijk de Franse documentaire *être et avoir* gezien. De film gaat over het leven op een basisschool op het Franse platteland en is enigszins te vergelijken met onze *Kinderen van Juf Kiet*. In Frankrijk was *être et avoir* een kassucces, maar van de opbrengst vloeide slechts een gering deel in de zakken van de hoofdrolspelers: de onderwijzer en de kinderen. Een door hen hiertegen gericht rechtsvordering werd op 13 november 2008 door de *Cour de cassation* en nadien door het EHRM bij arrest van 23 maart 2010 in de zaak *Georges Lopez/Frankrijk*, verworpen. Maar er is nóg een rechtszaak uit de film voortgekomen en daar draaide het om iets anders. Hier ging het om de vraag of de maker van prenten die aan de muur van de dorpsschool hingen aanspraak kon maken op auteursrecht. De inbreuk zou hierin bestaan dat de prenten, hoe vluchtig ook, in de film te zien zouden zijn. De zaak, afgewezen door het *Cour de cassation*, komt aan de orde in het nieuwe *ius commune casebook* van Arthur Hartkamp (Nijmegen), Carla Sieburgh (Nijmegen, thans Hoge Raad) en Wouter Devroe (Leuven) over 'European law and private law'. In het arrest van 12 mei 2011 inzake *SAIF, USOPAV & SCEI/Maia Films* weigerde het hof van beroep 'to allow the claim for damages as the drawings only appeared incidentally in the movie, thus applying the theory of incidental appearance. The Court of Cassation rejected the appeal against that judgment, even though France had chosen not to implement the optional exception for incidental inclusion of a work in other material ...'.

Dit boek telt hoofdstukken over de effecten van Europees Unierecht op relaties tussen particulieren, mededingingsrecht, fundamentele vrijheden: VwEU-bepalingen over vrij verkeer, non-discriminatie recht, algemene beginselen, richtlijnen en *ex officio* toepassing van primair en secundair Europees recht door de nationale rechter. In het *casebook* zijn vooral veel Europese zaken opgenomen. Daarnaast zijn het vooral Belgische, Britse, Duitse en Franse rechtszaken die met commentaar zijn afgedrukt. En ... Nederlandse zaken: *Dekker/Vormingscentrum* (NJ 1992/225), *Buycck/Van den Ameele* (ECLI:NL:HR:1995:ZC1943), *Vredestein/Stichting Ring 65* (NJ 2002/55), *Vreugdenhil/BVH* (NJ 2005/118), *Bijenkorf/Boersma-Leenmeijer* (NJ 2007/320), *Heerlen/Whizz Croissanterie* (NJ 2009/54), *Cagemax/Staat* (NJ 2010/369), *Prisma Vastgoed* (NJ 2010/140), *Batavus* (NJ 2011/572), *Volkshuisvestiging Arnhem* (ECLI:NL:HR:2013:BX9761), *Heesakkers/Voets* (NJ 2014/274), *BP Europe* (NJ 2014/347).

Het was wijlen Walter Van Gerven die er ooit van droomde: een thesaurus aan Europese standaardarresten die bij iedere student bekend zijn: *Donoghue/Stevenson* uit Engeland/Schotland natuurlijk, *Hühnerpest* en *Prinzess Caroline* uit Duitsland, *baby Kelly* uit ons land. De afgelopen twintig jaar

zijn vanuit deze opzet heel wat *ius commune casebooks* verschenen. Zelf heb ik verschillende cursussen Europees contractenrecht aan de hand van het deel daarover van Hugh Beale e.a. gegeven. Thans is ook het genoemde *casebook* over Europees recht en privaatrecht verschenen.

Het is een lezenswaardig boek geworden. Zelf verzorg ik geen cursus waar het bij gebruikt kan worden, maar denkbaar is dat een lezer het solo ter hand neemt. De diverse registers maken het boek goed toegankelijk. Een kleine wens: een arrest als *Cassis de Dijon* staat nu als *Rewe-Zentrale/Bundesmonopolvewrwaltung für Branntwein* in de boeken; geheel juist, maar ik denk dat de meeste gebruikers dit toch als het *Cassis*-arrest zullen kennen.

(Arthur Hartkamp, Carla Sieburgh, Wouter Devroe (red.), *Cases, materials and text on European law and private law*, Oxford: Hart 2017, 528 p.)

9. Feest in Regensburg

Met de klimaatopwarming – ik suggereer geen causaal verband – is ook de feestbundelgerechtigde leeftijd fors aan het optrekken. Steeds groter wordt in het bijzonder in Duitsland het aantal tachtigjarigen dat – vaak in aansluiting op een eerdere bundel bij het bereiken van zeventig jaar of het emeritaat – uitgereikt wordt. Nu is het wachten nog op de honderdjarige die vlak voor de overhandiging het raam uit klimt en – vrij naar Jonas Jonasson – bus 202 naar Strängnäs neemt om de feestelijkheden te ontwijken. In augustus 2015 vierde de Regensburger civilist en rechtshistoricus Dieter Schwab zijn tachtigste verjaardag. Ter ere hiervan vond op 2 en 3 oktober 2015 te Regensburg een symposium plaats over 'Grundlagen und Grundfragen des Bürgerlichen Recht' en maakt u zich geen zorgen: de geadresseerde was daarbij gewoon aanwezig (hem werd wel 'wissenschaftliche Neugierde auch in den fünften 20 Jahren Deines Lebens' toegewenst). De bundel is geredigeerd door Diethelm Klippel, Martin Löhnig en Ute Walter. Zij telt naast een *laudatio* negen bijdragen. Deze betreffen vooral de relatie tussen burgerlijk recht en andere (deel)disciplines, zoals constitutioneel recht, familierecht, intellectuele eigendom, rechtsfilosofie, rechtsgeschiedenis en rechtssociologie. Als redacteur van een vergelijkbare Nederlandstalige bundel uitgebracht door de *Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen* had het Duitse feestboek mijn bijzondere belangstelling.

Stefan Arnold (Graz) stelt in zijn opstel 'Bürgerliches Recht und Rechtsphilosophie – Gegenteilige Anerkennung und Gerechtigkeit als Schlüssel zur Rationalität des Rechts' dat rechtsfilosofische beschouwingen – wie zal het met hem oneens zijn – door de dogmatiek geïnspireerd kunnen zijn, in het bijzonder in het familierecht (p. 5-22). Michael Zwanzger (Leipzig) onderzoekt in zijn bijdrage 'Bürgerliches Recht und Rechtsgeschichte: Szenen einer Ehe' het uit elkaar gaan van burgerlijk recht en rechtsgeschiedenis (p. 23-59). Michelle Cottier (Genève) schetst de 'Beiträge der Rechtssoziologie zur Erweiterung des Erkenntnishorizonts

der Zivilrechtswissenschaft' (p. 61-72). Saskia Lettmaier (Kiel) beschrijft in haar bijdrage 'Freiheit und Bindung in der Ehe' hoe in het familierecht steeds meer sprake is van vrijheid (p. 73-100). Michael Grünberger wijst in zijn opstel 'Bürgerliches Recht und Gleichheit' op de ontwikkeling van het antidiscriminatierecht, beginnend bij Ludwig Raiser (inaugurale rede 1946) en eindigend bij Schwab (2006) (p. 101-130). Stephan Rixen (Bayreuth) werpt in zijn opstel 'Verfassung der Pluralität: der Schutz von Ehe, Familie und Elternrecht unter dem Grundgesetz', uit constitutioneel perspectief drie vragen op: 1. Was ist eine Ehe?; 2. Wer betreut die Kinder?; en 3. Wer erzieht die Eltern? (p. 131-145). Christine Budzikiewicz (Marburg) bouwt in haar 'Bürgerliches Recht und Familienrecht – Die Ehe – auch ein Schuldverhältnis?' voort op haar vrijwel gelijknamige Keulse *Habilitationsschrift* (p. 147-164). Ansgar Ohly en Andreas Sattler (München) spreken zich uit voor integratie van 'Bürgerliches Recht und geistiges Eigentum'. De totstandkoming van een boek 3a in het *Bürgerliches Gesetzbuch* is wellicht nog een brug te ver, maar verdere samenwerking is zeker daarom geboden, nu het intellectuele eigendomsrecht op het Europese vlak vaak een stap voor ligt (p. 165-189). Anatol Duta (Regensburg) ten slotte belicht in 'Bürgerliches Recht und Unionsrecht/Vielfalt der Privatrechte, Einheitlichkeit der Entscheidung' de toenemende harmonisatie van het familierecht, zoals bevorderd door de Regensburger symposia voor Europees familierecht (p. 191-206).

(Marc Groenhuijsen, Ewoud Hondius, Arend Soeteman (red.), *Recht in geding*, Den Haag: Boom 2014, 296 p.; Sibylle Hofer, Diethelm Klippel, *Perspektiven des Familienrechts: Festschrift für Dieter Schwab: zum 70. Geburtstag am 15. August 2005*, Bielefeld: Giesecking 2005, 1518 p.; Diethelm Klippel, Martin Löhnig, Ute Walter (red.), *Grundlagen und Grundrechten des Bürgerlichen Rechts/Symposium aus Anlass des 80. Geburtstags von Dieter Schwab*, Bielefeld: Giesecking 2016, 206 p.)

10. Nederlands recht in den vreemde

10.1 *Droit des Pays-Bas*

Zeker bij een rechtsstelsel als het onze bestaat in het buitenland behoefte aan informatie in de eigen buitenlandse landstaal. Met de *Introduction to Dutch law* (eerste druk 1978) bestaat deze voorlichting al lang in de Engelse taal. In het Duits is ooit sprake geweest van een *Einführung in das niederländische Recht*, maar vanwege het uitvallen van een van de auteurs is het daar niet van gekomen. Wel is er sinds kort een Franstalige uitgave op de markt, gecoördineerd door Diana Dankers-Hagenaars (Universiteit van Amsterdam). Dit boek is totstandgekomen op initiatief van de *Association Henri Capitant*. Ieder nationaal deel is opgebouwd volgens eenzelfde stramien: rechtsgeschiedenis (Egbert Koops, Leiden), bronnen (Antoine Hol, Utrecht), constitutioneel kader (Carla Zoethout, Amsterdam), rechtsactoren (Christine Cleiren, Diana Dankers), strafrecht (Christine Cleiren, Leiden), personenrecht (Apollonia Bolscher), familierecht (Tea Mellema-Kranenburg, Leiden), goederenrecht (Egbert Koops, Leiden),

contractenrecht (Diana Dankers, Charlotte Pavillon, Groningen), aansprakelijkheidsrecht (Diana Dankers), quasi-contracten (Diana Dankers), ondernemingsrecht (André Berends, Ministerie van financiën, Charlotte Pavillon) en arbeidsrecht (Barend Barentsen, Leiden). Eerder verschenen in deze reeks delen over Australië, België, Cambodja, Frankrijk, Japan, Marokko, Polen en Québec (2016) alsmede Duitsland en Italië (2017). Hoewel het accent in het boek over Nederland op de wetgeving ligt, is het plezierig dat de auteurs ook rechtspraak zoals *Baris/Riezenkamp* (NJ 1958/67) – Jan Smits sprak er onlangs voor *NTBR* nog een feestrede over uit – in hun beschouwingen betrekken.

Wie zoals uw kroniekschrijver ooit voor de taak is gesteld om in kort bestek een rechtsstelsel – in dit geval het onze – te schetsen, beseft goed welke restricties het format gewoonlijk oplevert. Niettemin: in deze bundel zou ik toch hebben verwacht, in het hoofdstuk over het constitutioneel kader melding van ons verbod van toetsing van wetgeving aan de Grondwet, in dat over strafrecht aandacht voor gedogen en meer in het algemeen, naast de bespreking van het strafproces ook aandacht voor het burgerlijk proces (KEI, Wcam) en in het hoofdstuk over contractenrecht voor de vraag waarom Nederland hier op instigatie van Meijers van het Franse model is afgestapt.

(Jeroen Chorus, Ewoud Hondius, Wim Voermans (red.), *Introduction to Dutch law*, vijfde druk, Alphen aan den Rijn: Wolters Kluwer 2016, 610 p.; Diana Dankers-Hagenaars (red.), *Droit des Pays-Bas*, Bibliothèque de l'Association Henri Capitant, LGDJ, 2017, 100 p.)

10.2 *'Zur Erregung brauch ich Ruhe'*

Van Nederlands *recht* in den vreemde is het maar een kleine stap naar Nederlandse *juristen* in den vreemde. Het is al weer enige jaren terug dat het *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht* de gedachte opvatte om levensberichten van bekende juristen op het gebied van het Europees privaatrecht te publiceren, geschreven door betrokkenen zelf. Een van de eerste auteurs die een dergelijk autobiografisch geschrift publiceerden was meen ik Ole Lando – van de *Principles of European Contract Law*. Eerder dit jaar verscheen ook een dergelijk bericht van Arthur Hartkamp. Enkele *one-liners* hieruit: 'zur Erregung brauche ich Ruhe' en 'nulla dies sine linea'. Van Bilderdijk citeert Hartkamp de volgende regels:

'Ik heb u lief, o taal van lust en weelde.

Die 't stug Latijn in dartele ontucht teelde'.

(Arthur Hartkamp, 'Changing forms – my life as a lawyer', *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht* 2017, p. 126-139)

10.3 *Duits recht in den vreemde*

Deze rubriek beoogt de lezer te attenderen op vreemdtalige bijdragen over Nederlands recht. Bij wege van uitzondering maak ik melding van een artikel in omgekeerde richting. Het is van Corjo Jansen en het ziet op de invloed van het Duitse recht op de ontwikkeling van het Nederlands privaatrecht.

Jansen bestrijkt de periode 1840-1940, ongeveer dezelfde als in zijn Nederlandstalige *De wetenschappelijke beoefening van het burgerlijke recht in de lange 19e eeuw* (Wolters Kluwer 2015, 356 p.). Net als in het boek wijst hij in *RabelsZeitschrift* op de grote invloed van Savigny, Ihering en Windscheid en nadien van het *Bürgerliches Gesetzbuch* van 1900.

(Corjo Jansen, 'Der Einfluss des deutschen auf das niederländische bürgerliche Recht zwischen 1840 und 1940', *RabelsZeitschrift* 2017, p. 400-432)

11. Droit français à l'étranger

24 jaar na ons land heeft ook Frankrijk, in 2016, haar herziening van het algemeen deel van het verbintenissenrecht gekregen. Binnenkort valt daar nog aan toe te voegen de herziening van het aansprakelijkheidsrecht waarmee de Fransen vorig jaar een aanvang hebben gemaakt. De herziening heeft in Frankrijk veel aandacht gekregen evenals daarbuiten. Er is geen beginnen aan om buiten een enkele incidentele verwijzing in deze kolommen de niet-Franse literatuur weer te geven. Een uitzondering maak ik voor een commentaar bezorgd door een Frans-Nederlandse groep onderzoekers dat begin dit jaar verscheen in de *Revue internationale de droit comparé*. De volledige tekst van het commentaar is te vinden op de website van de onderzoeksgroep. Het commentaar volgt de structuur van het Franse voorontwerp. Na een inleiding door Borghetti (Parijs) Ruben de Graaff (Leiden) en Benjamin Moron-Puech (Parijs). Emmanuelle Lemaire (Parijs) en Gitta Veldt (Leiden) alternatieve causaliteit. Marie Leveneur-Azemar (Parijs) en Thijmen Nuninga (Leiden) aansprakelijkheidsbedingen. Thijs Beumers (Leiden) en Maxime Cormier (Parijs) verplichting schade te beperken. Ivano Alogna (Parijs) milieuschade. Thijs Vancoppennolle (Leuven) overgangsrecht. Antwoord van Charlotte de Cabarrus van het Franse ministerie van justitie. De conclusies uit het project worden getrokken door Alex Geert Castermans (Leiden), Diana Dankers-Hagenaars (Amsterdam) en Alice Dejean de la Batie (Parijs).

(Regards comparatistes sur la réforme de la responsabilité civile/Le rapprochement des responsabilités contractuelle et délictuelle dans l'avant-projet de réforme, abordé sous l'angle du droit comparé, *Revue internationale de droit comparé* 2017, p. 5-44; www.grotiuspothier.wordpress.com/publications/)

12. Droit français en France

Vorig jaar onderging het Franse verbintenissenrecht – voor het eerst sinds 1804 – een grondige herziening: we zagen het hierboven. Natuurlijk heeft het nieuwe recht in Frankrijk een stroom van publicaties opgeleverd. Boeken, tijdschriftartikelen – van alles is er te koop. Een nauwlettend onderzoek van wat de drie resterende juridische boekwinkels aan de rue Soufflot te Parijs in voorraad hebben, leverde twee 'aanraders' op. Een aantrekkelijke inleiding is die van François Ancel, Bénédicte Fauvarque-Cosson en Juliette

Gest, *Aux sources de la réforme du droit des contrats*. Hierin wordt niet alleen beredeneerd de ontwikkeling van het nieuwe regime geschetst, tevens wordt de vooralsnog mislukte poging om een Europees contractenrecht tot stand te brengen uit de doeken gedaan. Fauvarque-Cosson is een van Frankrijks top-civilisten van het moment die ook bij veel van de hier besproken projecten betrokken is geweest; haar mede-auteurs waren als magistraat bij het project betrokken en publiceren regelmatig over Europees privaatrecht.

De auteurs geven allereerst enige geschiedenisles. De aanzet voor een nieuw algemeen deel van het contractenrecht was er al ten tijde van de eerste *centenaire* van de *Code Napoléon*, in 1904 dus. Een parlementaire commissie ging aan de slag, zonder resultaat. Ook het project-Julliot de la Morandière was onsuccesvol. Pas toen de president van de republiek Jacques Chirac er zijn schouders onder zette, kwamen er voorstellen tot verandering. De commissie-Catala produceerde een ontwerp-algemeen deel; Terré deed iets soortgelijks evenals de *Chancellerie*. De auteurs van dit boek geveninzicht in de wijze waarop de teksten elkaar hebben beïnvloed.

Om het niet bij deze abstracte duiding te laten noem ik bij wege van voorbeeld de regeling van de onvoorziene omstandigheden. Beroemd/berucht is het arrest van de *Cour de cassation* van 6 maart 1876 inzake het *Canal de Craponne*. Het hof bepaalde hierin dat 'dans aucun cas il n'appartient aux tribunaux, quelque équitable que puisse leur paraître leur décision, de prendre en considération le temps et les circonstances pour modifier les conventions des parties et substituer les clauses nouvelles à celles qui ont été librement acceptées par les contractants'. Deze leer werd *niet* gevolgd door de *Conseil d'Etat*, hetgeen tot gevolg had dat voor civiele en administratieve contracten uiteenlopende regimes golden. Het was duidelijk dat *Canal de Craponne* bij de herziening van het contractenrecht moest sneuvelen, maar hoe? In de verschillende voorstellen werden uiteenlopende regels geformuleerd over de vraag of de rechter de overeenkomst mag herschrijven, of nieuwe onderhandelingen moeten kunnen worden voorgeschreven en wat eigenlijk onvoorzien is. Dit boek geeft een goed overzicht van de verschillende voorstellen en van de discussie waartoe deze aanleiding hebben gegeven.

Het andere boek dat ik wil aanbevelen is door twee praktijkjuristen samengesteld. Het biedt een overzicht in twee kolommen van oud en nieuw verbintenissenrecht. Dat is handig als men bijvoorbeeld wil weten of de nieuwe *Code civil* nog het verschijnsel *cause* kent.

(Jean-Jacques Daigre, Guillaume Goetz-Charlier, *Code comparé et annoté de la réforme du droit des contrats/Ordonnance no 2016-131 du 10 février 2016*, Parijs: Ginestie Magellan Paley-Vincent 2016, 241 p.; François Ancel, Bénédicte Fauvarque-Cosson en Juliette Gest, *Aux sources de la réforme du droit des contrats*, Parijs: Dalloz 2017, 255 p.)

In de komende kroniek(en) verwacht

- Recht uit het noorden
- Autonomie
- De zorgplicht van de beleggingsdienstverlener
- Onwettigheid, onzedelijkheid en terugvordering
- Sanctionering van informatieplichten
- Lex mercatoria
- Pleidooi om de rechter niet te ontlasten
- Vergelijkend goederenrecht
- De zorgvuldigheidsplicht van de bank
- Canaris tachtig
- Integriteit